

REFLECȚII ISTORIOGRAFICE ASUPRA IZVOARELOR DREPTULUI VECHI ROMÂNESC

Lect.univ.dr. Constanțiu Dinulescu

The historiographic reflections about the sources of the ancient romanian law.

The author presents an analysis of the most important sources of the ancient Romanian law as they appear in our historiography. As the heirs of the ancient roman civilization, the Romanians had preserved the “unwritten law” as the base of their own traditional law, an original synthesis of juridical acts formed in time during centuries of transition to the feudalism. During Middle Age, the traditional law might accommodate with the new social realities being completed with other laws and actions. The customs of pre-feudal age became by the order of leadership of the Romanian Principalities a feudal juridical act known as: the “ius valachicum”, the „cutuma”, the consuetudinal law, the law of the country, the custom of the land.

1. Preliminarii. Romanitatea orientală se regăsea, la sfârșitul Antichității într-un spațiu vast cuprins între porțile Vienei și litoralul Mării Negre. Ea acopera o mare parte din teritoriul de azi al Austriei, Ungariei și Romaniei și pe teritoriul Bulgariei și fostei Iugoslavii. Spre sud, latinitatea se confunda cu granița de nord a unor state ca Turcia, Grecia și Albania-limita Jirecek. În acest spațiu generos s-a plămădit poporul român, care alături de italieni, francezi și spanioli reprezenta unul dintre cei patru piloni ai romanității europene.¹

Dacă în romanitatea occidentală sinteza cu invadatorii a însemnat ieșirea din criza de identitate rezultată din divizarea unui mare imperiu, în romanitatea orientală, factorul fundamental în individualizarea etnică a românilor a fost strangularea acesteia de “sclavini” și bulgari în sec. VII-lea. Istoria popoului român, în esență, lupta întregii romanități orientale presiunilor asupra tendințelor și agresiunilor exercitate de etniile vecine individualizate rapid în contururi politice mici dar violente. Aflat între asemenea “vecinătate”, spațiul carpato-danubiano-pontic și-a căutat și găsit individualitate politică în matca sa etnoromanică. Rolul Dunării, în acest context a fost unul imens deoarece fluvial a fost continuu trecut de pe un mal pe celălalt de cei rămași la nord căci, așa cum argumenta Nicolae Iorga – se simțeau toți ai Imperiului². Momentul actului politic imperial din 275 nu poate fi dramatizat în sensul retragerii totale. Așadar, poporul romanic „potrivit cu situația și aptitudinile sale a contopit într-o armonie” caracterele civilizației occidentale cu cele orientale”, devenind moștenitorul legitim și întregul acestora. Poate, din această perspectivă, poporul român, a fost un popor conservator

¹Ligia Bâzru, Stelian Brezeanu, Originea și continuitatea românilor, în Arheologie și tradiție istorică, București, 1991; Gh. I. Brătianu, Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain, București, 1988; I. Fischer, Latina dunăreană, București; 1985, V.J. Russu, Etnogeneza românilor, București, 1981, H. Mihăescu, La Romanité dans le sud- sud- est de l' Europe, Bucarest, 1993.

² Nicolae Iorga, Istoria Românilor, vol III, București, 1936, p.13.

și esențialmente politic³. Reîntorcându-se la persepectiva istorică a stră-românilor din secolele IV-VIII, considerăm pertinentă opinia autorilor tratatului *de Istoria dreptului românesc*⁴ și ne aflăm într-o epocă de tranziție către structurile de tip feudal chiar dacă acestea nu s-au întrupat identic cu cele occidentale. De altfel, opinii despre satul românesc au fost exprimate anterior de sociologul H. H. Stahl, care considera că, la început, acesta reprezenta un sat devălmaș desprins nemijlocit din ultimele faze gentilice, care cuprindea o obște democratică egalitară, închisă nebăștinașilor folosind un trup de moșie proprie, pe baza unei tehnici arhaice agricole și pastorale. Argumentația lui Stahl acredita ideea că, feudalismul românesc își găsește geneza în obștea țărănească liberă, iar forma lui de dezvoltare este exprimată în obștea aservită. Câteva dintre trăsăturile românești au fost relevare de istoriografia românească: existența unei comunități romanice creștinate încă de la început în strânsă legătură cu răspândirea și oficializarea credinței creștine în Imperiul Roman; Consequența politicii imperiale a împăraților romani și romano-bizantini pentru recuperarea spațiului carpato-danubiano-pontic; Coabitarea autohtonilor, temporar cu populațiile în migrație din nevoia și lipsurile acestora din urmă; Acumularea lentă în toate planurile, de altfel specifică acestei epoci pentru întreaga omenire, s-a realizat în lipsa unei puteri culturale.

2. Codex Justinianus și dreptul stră-românilor. Această noua realitate socială a funcționat ca o stare politică reglată juridic, legal și instituțional. Căci nimic nu poate fi mai adevărat decât faptul că “orice temeieri sociale au fost și sunt numai juridice”, iar orice creație istorică este o “formă deplină juridică”. Astfel, prefacerile în structura socială românească din secolele IV- VIII, precum afirmarea proprietății individuale- inclusiv a celei financiare-diferențiere socială, individualizarea funcției în societate, rolul factorului politic, au delimitat o epocă deosebită de cea precedentă. În acest cadru nou, în prelungirea vieții sociale de esență romană și sub patronajul romano-bizantin, în obștea teritorială, formă de organizare complexă, a cărei prezență este consfințită în vremea împăratului Heraclius, s-a format și statornicit un ansamblu unitar de norme juridice numite *legea țării*.

Obștea românească a fost influențată, „atât în terminologie, cât și în unele aspecte de conținut de forma de organizare socială din Bizanț”. Cele două instituții ale obștei bizantine din secolele VII- VIII, de pildă, *protimisis-ul*⁵ și solidaritatea fiscală sunt identice cu cele ale obștei românești libere, atât în conținut, cât și în terminologie, realitate care presupune, fără îndoială, o influență a celei bizantine asupra obștei nord-dunărene, consecință a raporturilor strânse și permanente în discursul secolelor VII- XI, între cele două comunități⁶.

S-ar putea spune că din acest vechi trunchi s-a scurs *seva juridică*, astfel cum se ”scurge rășina dintr-un brad care, puțin câte puțin, a ajuns să capete forme stabile și tocmai de aceea acest drept popular n-a rămas niciodată fără perspective de noi dezvoltări”⁷. Așadar, normarea

³ Idem, Două concepții istorice în Generalități cu privire la studiile istorice, ed. a- III-a, București, 1944, p. 74.

⁴ Istoria dreptului românesc, vol I, București, 1980.

⁵ Valentin Al. Georgescu, Preemiunea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protimisis în Țara Românească și Moldova, București, 1965.

⁶ Șefan Olteanu, Societatea românească la cumpăna de milenii (secolele VIII- XI), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p.149-150.

⁷ Nicolae Iorga, Les origines et l'originalité du droit roumain, București, 1935, p. 118-119.

juridică existentă aici după 275 nu poate fi decât cea romană. Ulterior, după ce Imperiul romano-bizantin va deveni principala forță politică succesoare a Romei, aceasta a receptat organic toate legile bizantine. Împăratul bizantin Justinian a realizat valoarea legislației romane, și, în același timp, că ei trebuie să i se aducă unele modificări, impuse de realitățile istorice deosebite, de aceea el a năzuit să fundamenteze legislația Imperiului pe legislația romană. Grație lui Justinian, omenirea a moștenit tot ce Imperiul roman a creat mai bun și mai durabil, anume dreptul, ale cărui noțiuni și aplicații au cuprins toate aspectele vieții și s-au transmis civilizației europene. La realizarea acestei vaste opere legislative, Justinian a avut concursul unor renumiți juriști, între care Trebonian, deține locul de frunte. Așa au fost elaborate mai multe lucrări; mai întâi, *Codex Justinianus*, care a reunit într-un cod toate legile imperiale în vigoare, de la împăratul Hadrian (117-138) încolo, eliminând elementele care nu mai corespundeau cerințelor timpului. Cea de-a doua, publicată în 529, sub numele de *Pandecte* sau *Digeste*, codifica lucrările de interpretare a legilor (juris prudentia) a juriștilor romani din secolele II-III, materialul fiind cuprins într-un sistem logic. Un alt valoros demers științific a fost *Institutiones*, care era, de fapt, un manual elementar de drept, pus la îndemâna studenților din *Codex Justinianus* și *Digeste*, fiind împărțit în patru cărți. În sfârșit, legile promulgate între anii 529-565 au purtat numele de *Novellae*, adică legi noi, în număr de 154 și redactate, în majoritate în limba greacă. Unele *Novellae* cele din anii 740, 870, 887, 893, 906, 911, 1343 privesc direct și teritoriul țării noastre, oferindu-ne informații prețioase și unice referitoare la viața religioasă, politică și economică. De exemplu, *Novella* a XI-a, ne prezintă Justiniana.

Prima, arhiepiscopie întemeiată de împăratul bizantin în anul 535, și care avea în subordine și două episcopii din Banat: Lederata și Rădăuți. Toate lucrările juridice publicate în timpul lui Justinian, poartă începând din secolul al XII-lea denumirea de *Corpus iuris civilis*, dată de învățații juriști de Universitatea din Bologna, axată pe predarea dreptului prin care și-a dobândit reputația de vatră europeană a acestei discipline⁸. Codificarea dreptului roman a oferit statului bizantin centralizat o bază juridică omogenă, modificările introduse corespunzând cu organizarea economică și socială a timpului, precum și cu preceptele moralei creștine. Opera juridică a lui Justinian a stat la baza întregii evoluții ulterioare a Imperiului bizantin. Ea a fost receptată /sau a influențat, și în spațiul carpato-danubiano-pontic, conferind structurilor politico-juridice românești un gard avansat, ceea ce a dus la constituiri statale încă din secolul al X-lea, necomparabile cu statele barbare. În Occident, *Corpus iuris civilis* a contribuit în chip esențial la formarea concepțiilor juridice și politice abia din secolul al XII-lea adică de atunci de când a început să fie studiată această operă și până azi, legislația lui Justinian a rămas element semnificativ al evoluției juridice europene. Acest moment coincide cu noua situație internațională a începutului secolului al XIII-lea, când și societatea românească era atrasă în sfera de acțiune a civilizației Apusului latin.”

3. Jus valachicum. În esența lui romanică, acest drept popular a fost unitar în tot spațiul locuit de români. Procedând și stimulând factorii de coeziune politică, ele este expresia evoluției unitare a societății românești către un unic stat medieval. De aceea, în condițiile migrației ultimului val de popoare asiatice formarea mai multor state feudale românești a avut

⁸ Jacques Le Goff, *Evul Mediu și nașterea Europei* (traducere de Giuliano Sfichi și Marius Roman, Cuvânt înainte de Jacques Le Goff), Ed. Polirom, Iași, 2005, p.20.

⁹ Stelian Brezeanu, op. cit, p. 62.

ca fond structural comun vechiul drept românesc de esență romană. În forma sa cea mai arhaică, o „țară”, ce cuprindea câteva zeci de „sate”, avea câteva trăsături definitorii: caracterul ei agrar, relația strânsă dintre teritoriul ei și comunitatea umană, și comunitatea de drept a locuitorilor „țării, normele de drept fiind definite în documentele medievale”, obiceiul și legea țării noastre”, iar în textele latine *jus valuchicum*. Între secolele IV- IX, „țările” aveau o structură socială în care societățile țărănești fiind conduse de „oameni buni și bătrâni”, luau decizii în toate problemele comunității. Legea țării, alcătuită în epoca „satului fără stat” (Nicolae Iorga), a devenit legea tradițională românească, „obiceiul bun și bătrân”, aplicabil din „bătrâni” de către „bătrâni și oameni buni”. În chip firesc, ea a fost preluată ca sistem normativ, de domeniile feudale sau a fost recunoscută ca drept al românilor, „*jus valachorum*”.

În Țările Române, romanitatea dreptului aplicabil a fost remarcată de scrierile umaniștilor și ale mai multor călători și diplomați străini din secolul al XVI-lea. Astfel, Paolo Giovio, autorul unei istorii a timpului său, tipărită la Paris, în 1533, narând evenimentele din Transilvania, ai căror protagoniști au fost Petru Rareș, Ștefan Mailath și Aloisio Gritti se exprima categoric că românii aveau obiceiuri și legi romane și că vorbeau limba latină¹⁰. Un alt umanist, Georg Reicherstofer, ambasador al lui Ferdinand I în Transilvania și în Moldova, este autorul a două descrieri ale Moldovei (Viena, 1541) și Transilvaniei (Viena, 1550), în care se subliniază romanitatea românilor, invocând datele acestora, care se asemănau foarte mult cu cele ale străbunilor lor romani¹¹. În anul 1572, legatul papal Giovanni Francesco Commendone (1523-1584) transmitea Papei Grigore al XIII-lea opiniile sale privind originea românilor. Cu acest prilej, el remarca faptul că „Valahii păstrează până astăzi nu numai obiceiurile și legile sigure ale disciplinei romane, dar și cele mai multe cuvinte ale limbii latine în vorbirea lor”¹². În sfârșit, Leon Hardus Goreccius (Gorecki), la 1578, consemna – într-o biografie a lui Ioan Vodă, publicată la Frankfurt, romanitatea românilor, evidențiind, alături de limbă, nume, trecutul istoric, legile și datinile romane, păstrate de acest neam¹³.

Înainte de constituirea statelor feudale românești, s-au format structuri politice și juridice dezbătute în literatura de specialitate, atât istorică, cât și istorico-juridică. Se disting două idei privind organizarea politică românească în perioada prestatală. Prima a fost formulată de istoricul Aurelian Sacerdoțeanu și conceptualizează toată evoluția politică din secolele VI-XIII, în sintagma „de la sat la stat”¹⁴. Autorul subliniază că „cele trei țări române, Transilvania, Țara Românească și Moldova nu au apărut deodată. Formarea lor este rezultatul unui proces istoric. Pornind de la sat, se ajunge la confederații de sate în județe, ducate și comitate care prin extinderea lor la început și prin confederație, în cele din urmă ajung la țări. Procesul de dezvoltare nu este identic, ci similar și diferit de timp. La mijlocul secolului al XIV-lea, procesul de unificare era încheiat”¹⁵.

Concluziile lui Aurelian Sacerdoțeanu desprinses dintr-o analiză minuțioasă, răn valabile și astăzi în istoriografie. „Procesul constituirii de Țări Românești-scria cunoscutul

¹⁰ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Ed. Academiei, București, 1972, p.105.

¹¹ *Ibidem*, p.99-100.

¹² *Ibidem*, p.128.

¹³ *Ibidem*, p.116.

¹⁴ Aurelian Sacerdoțeanu, *Elemente de continuitate și unitate în istoria medievală a românilor*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român* (sub redacția lui D. Berciu), București, 1968, p.116.

¹⁵ *Ibidem*.

medievist este caracteristic numai elementului romanic de la Dunăre și din Carpați, datorită faptului că, fără dominatori imediați, procesul de organizare a îmbrăcat toate formele de creștere de la *sat* la *țară*. Dominația politică ungurească, oprind acest proces evolutiv natural în Transilvania, face dovada că numai la nord de Dunăre românii au fost stăpâni pe soarta lor și explică de ce elementele romanice de la sud, unde existau alte stăpâniri politice bine organizate, nu s-au putut ridica la stadiul de stat și au rămas doar popoare, ale căror rămășițe persistă și astăzi. Acest proces de cristalizare a statelor românești nord-dunărene este rezultatul necontestat al constiințării și unității poporului român¹⁶.

Istoricii disting următoarele etape în evoluția politică a românilor: sat (obște sătească) – uniuni de obști sătești – confederații de uniuni de obști sătești (țări, ocoale, cobâle) – cnezatul și voievodatul, ducatul – statul feudal centralizat.

Pornind de la concepții juridice privind particularitățile dreptului feudal românesc, istoricii au admis existența „în formă virtuală, potențială a elementelor statului în cadrul comunității vicinale românești în perioada prestatală. Sintagma care definește o asemenea realitate este *stat neorganizat*”¹⁷, realitate politică în teritoriul nord-dunărean, în perioada migrațiilor. Această teză a istoricilor juriști demonstrează modul cum procesul de formare al statelor feudale românești a avut loc printr-un proces intern, pornit de la o bază teritorială preexistentă și nu de la instituții gentilice, ca în alte state feudale. Elementul de trecere la organizarea statală de tip feudal a fost confederația de obști sătești și nu uniunea de triburi. Statul feudal român nu a avut caracter de stat feudal barbar în faza sa incipientă, ca în alte părți din Europa ci încheierea relativ rapidă a elementelor constitutive preexistente l-a făcut să capete, încă de la început, unele trăsături asemănătoare cu cele ale unui stat feudal avansat, de tipul celui bizantin, fapt ce va conferi receptărilor juridico-instituționale de mai târziu un caracter organic.

Împărțirea administrativă a statului feudal român în județe nu a avut la bază locurile ocupate de străvechile clanuri – demult disoluate, deoarece acestea corespund marilor confederații de obști teritoriale, spre deosebire de alte țări, districtele (comitatele) s-au format pe locul vechilor grupuri gentilice¹⁸. Vechiul drept românesc este considerat de autorii tratatului *Istoria dreptului românesc*, vol. I, p.172 a fi totuna cu *jus valachicum* (jus valachorum sau *jus walachorum*), adică dreptul românesc (valah) sau dreptul românilor (valahilor). Ei consideră acel „sistem de reglementare” obișnuită de obște în descompunere, pe care un stat feudal străin, în faza lui de treptată consolidare l-a receptat, recunoscându-i aplicarea în rândurile unei populații românești (valahe) băștinașă sau durabil stabilită pe un întins teritoriu¹⁹. La rândul lor, profesorii Emil Cernea și Emil Molcuț²⁰ definesc legea țării în felul următor: ”Normele juridice obișnuite care s-au cristalizat în perioada feudalismului timpuriu au format un ansamblu unitar care a fost numit de către români *legea țării*, cu semnul de drept al unei societăți organizate politic în țări”. Alți cercetători delimitează mai mulți termeni – vechiul drept românesc, care desemnează în realitatea istorică întregul sistem pluralist (obicei, pravile, canoane, hrisoave și porunci domnești) de drept recunoscut a fi în vigoare și aplicat în Țările

¹⁶ Ibidem, p.117.

¹⁷ Istoria dreptului românesc, I, p. 154-155.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Emil Cernea, Emil Molcuț, Istoria statului și dreptului românesc, Ediția a II-a, București, 1992, p. 58.

Române până la jumătatea secolului al IX-lea. Acesta cuprindea reglementarea normativă juridică de obști sătești intrate în fața confederațiilor de „țară”, în sens prestatal; legea țării. Obiceiul pământului apare ca sistem juridic feudal care a continuat dreptul vechi românesc din perioada prestatală²¹. Definiri mai nuanțate găsim la Adina Berciu-Drăghicescu și Florea Stănculescu, care consideră că atâta timp cât poporul român a trăit în forma de organizare a obștii sătești, în dezvoltarea social-economică și în relațiile dintre membrii obștii se statorniciseră norme de drept și obiceiuri tradiționale²².

În concluzie, dreptul vechi românesc nescris este o creație originală a poporului nostru, o sinteză de norme juridice formată, treptat, în secole de tranziție spre feudalism. O dată cu feudalizarea societății, obiceiul juridic vechi a trebuit să răspundă noilor realități sociale și, de aceea, i s-au adăugat alte dispoziții și practici. Obiceiul juridic prefeudal, *cutuma* inițială a devenit astfel, prin confirmare domnească, obicei juridic feudal, cunoscut sub diferite numiri, precum: *ius valachicum*, *cutuma*, *dreptul consuetudinar*, *legea țării*, *obiceiul pământului*.

²¹ Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu (coord.), *Instituții feudale din Țările Române*. Dicționar, Ed. Academiei Române, București, 1988, *passim*.

²² Adina Berciu-Drăghicescu, Florea Stănculescu, *Temeiurile istorice ale primei uniri a românilor*, București, 1993, p.97: „aceste norme juridice cutumiare...s-au constituit în așa-zisul „obicei al pământului” care însuma o serie de principii juridice și morale de drept obișnuielnic și consuetudinal”.